

**Юлія Левчук,
аспірант кафедри теорії та
історії держави і права
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки**

ДІЯЛЬНІСТЬ ЛУЦЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ НА МАТЕРІАЛАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1880-1917)

У статті аналізується діяльність Луцького окружного суду із застосуванням матеріалів Державного архіву Волинської області. Луцький окружний суд розглядав ряд судових справ по першій інстанції в судовій системі Російської імперії. Створений в ході реалізації судової реформи 1864 року. Складні політичні та соціально-економічні процеси у Волинській губернії, полярність інтересів українського, польського та російського населення зумовлювали суттєві особливості у діяльності Луцького окружного суду.

Ключові слова: Луцький окружний суд, Київська судова палата, судова реформа 1864 року, Судові Устави 1864 року, Державний архів Волинської області, Волинська губернія.

Постановка проблеми. Серед реформ XIX століття у Російській імперії, на наш погляд, особливу увагу привертає судова реформа 1864 року. Це пояснюється насамперед доцільністю переосмислення процесів реформування судових органів влади у Російській імперії та можливого використання цього досвіду сьогодні в Україні. Очевидною є зміна існуючого стану системи вітчизняного правосуддя у зв'язку з неефективністю системи судової влади, яка не здатна забезпечити повною мірою реалізацію функції захисту основоположних прав та свобод людини та громадянина та не викликає довіри у населення. Тому дослідження досвіду судової реформи 1864 року, хід реалізації змін системи судоустрою на землях України є позитивним, адже вона змінилась настільки суттєво, що аналіз підсумків реформи є вельми повчальним і важливим в науковому відношенні.

Аналіз досліджень даної проблеми. Науковий інтерес до проблеми організації та діяльності системи судоустрою на землях України в період

перебування під владою Російської імперії спостерігається у вітчизняних та російських вчених від XIX століття і до сьогодні. Історіографія проблеми представлена іменами М. А. Буцковського, І. В. Гессена, А. Ф. Коні, М. А. Філіппова, В. Я. Фукса, Г. А. Джаншиєва, О. Н. Ярмиша, В. А. Чеховича, О. Д. Святоцького, С. М. Казанцева, Т. Л. Курас, П. Ф. Щербини, М. Г. Коротких, С. Ю. Обрусної та іншими. У статті використано матеріали Центрального державного історичного архіву у місті Київ та матеріали Державного архіву Волинської області.

Виклад основного матеріалу. Значна невідповідність існуючих відносин в політичній, соціально-економічній, правовій та інших сферах суспільного життя Російської імперії, прогресуюче відставання від країн Заходу виносила на порядок денний проведення реформ у Російській імперії. У 1864 році, зокрема, була проведена судова реформа з метою запобігання правової кризи. Із прийняттям Судових Уставів 20 листопада 1864 року проголошувались демократичні принципи судочинства: виборність мирових суддів і присяжних засідателів, незалежність і незмінність суддів, рівність усіх перед законом, гласність; запроваджувалась адвокатура, реорганізовувалась прокуратура; організовувалась подвійна система судів: місцеві суди – одноосібний мировий суддя, повітовий з'їзд мирових суддів і Сенат та загальні суди – окружні суди, судові палати і Сенат.

Варто зазначити, що в контексті створення системи загальних судів по всій території Російської імперії, окружні суди виступали найнижчою ланкою даної системи, а тому, відповідно, і розглядали судові спори як суди першої інстанції по цивільним та нескладним кримінальним справам, що були непідсудними мировим суддям. При окружних судах також діяв нотаріат, що виконував реєстраційні функції, прокуратура та адвокатура, велось слідство.

Територія Російської імперії, згідно з Судовими Уставами 1864 року, територіально поділялась на округи, очолювані судовими палатами. На території підросійської України було створено три судові палати: Харківську, Одеську та Київську. По округу Київської судової палати, яка охоплювала

територію Київської, Волинської, Чернігівської та Могильовської губерній, діяли окружні суди: Київський, Житомирський, Луцький, Могильовський, Ніжинський, Стародубський, Уманський, Черкаський та Чернігівський.

Основною особливістю судової реформи було її нерівномірне впровадження по всій території держави. Зокрема, підвищений інтерес викликає територія Правобережної України, на яку, власне, і розповсюджувалась юрисдикція Київської судової палати. Внаслідок поділів Речі Посполитої значна частина українських земель відійшла до Російської імперії, зокрема, за другим поділом було приєднано Правобережну Україну. На цій території проживало мультиетнічне населення: українці, поляки, росіяни, євреї тощо. Відповідно, цей факт породжував національно-визвольні повстання, національні конфлікти інтересів, а тому, в великій мірі, визначало політику царизму щодо даних територій та їх жителів. Дані обставини спричинили побоювання уряду реалізувати судову реформу на підставах, що проголошувались в Судових Уставах. Так, Київська судова палата та підпорядковані їй окружні суди почали функціонувати лише у 1880 році. Мировий суд, правда, був запроваджений у 1871 році, але з деякими відмінностями від митрополії – мирові судді не обирались повітовими земськими зібраннями, як це було в інших регіонах імперії, а призначались урядом в особі міністра юстиції.

Метою даної статті є дослідження діяльності Луцького окружного суду як підпорядкованої одиниці Київської судової палати в механізмі судової системи Російської імперії за Судовими Уставами, прийнятими 20 листопада 1864 року. В ході такого аналізу ми враховували позитивні та негативні наслідки реформування судової системи в контексті створення Луцького окружного суду у 1880 році на території Правобережної України. Нами проаналізовано етапи його діяльності, опираючись на матеріали Державного архіву Волинської області, а також ми врахували вплив мультиетнічності населення округу Київської судової палати на функціонування судової влади Російської імперії на українських землях.

Необхідно враховувати при аналізі, що судова реформа реалізовувалась на території Російської імперії поетапно. Впровадження основних положень судової реформи на Правобережній Україні відбулось у 1880 році, коли, відповідно, була створена Київська судова палата та одночасно Луцький окружний суд. Це можна пояснити об'єктивними причинами. На думку П. Ф. Щербини, саме повстання поляків у 1831 році призвело до остаточної ліквідації польської судової системи на теренах Правобережжя. Був створений Комітет Західних губерній, уповноважений на перевтілення системи правосуддя. Тоді з'явилися повітові суди та судові палати кримінального та цивільного розгляду, як дореформенні осередки судочинства імперії. Втім, лише у 1840 році була припинена дія Литовського статуту указом Миколи I та поширена дія Зводу законів Російської імперії 1832 року [1, ст. 57-58].

На нашу думку, ще одним фактором, який призвів до судової реформи 1864 року та пізнішого впровадження у 1880 році Київської судової палати, був фактор поразки поляків в повстанні 1863-1864 років, що остаточно змусило Російську імперію пришвидшити інкорпораційні процеси на українських землях, а судова реформа була одним з головних наслідків такої політики.

Уряд, побоюючись впливу поляків, всіляко намагався обмежити їх право на суд та доступ до суду. Тобто, причини затримки впровадження реформи на Правобережжі, на наш погляд, були, в першу чергу, політичними. Вигідним для самодержавства було обмеження принципу виборності в судах: мирові судді та присяжні засідателі призначались урядом. З тих же причин земська реформа, або реформа місцевого самоврядування, також відкладалась на невизначений час.

Нами віднайдено документ, що міститься в ЦДІАК України, в якому йдеться: "Поляків ні в якому разі не можна допустити до заміщення посад присяжних засідателів та адвокатів, якщо їх і незначна частина по відношенню до росіян, все одно вони належать до найбільш розвинутої

частини населення як міського, так і сільського, та й останні події показали, який вплив має невелика кількість людей на маси, з цього можна зробити висновок, що такий же вплив вони будуть мати, якщо стануть адвокатами чи присяжними засідателями, і в їхніх руках буде доля багатьох людей” [2].

Саме тому вводився новий податок для польських землевласників на Правобережжі, непосильний для сплати більшістю. Уряд мав на меті економічно послабити польську шляхту, обезцінити їх землеволодіння та зробити їх доступними для викупу російськими підданими. Таким чином, відбувалось штучне переселення народів Російської імперії та обмеження доступу до професії для інших національностей, окрім як для російських підданих.

Уряд обгрунтовував на офіційному рівні затримку введення судової реформи в Південно-Західному краї далеко не “польським питанням”, а браком освічених кадрів та недостатнім фінансуванням суду на Правобережжі України. Хоча ці обставини пеною мірою також мали місце. Але йшлося передусім про освічені кадри, які б були орієнтовані на побудову імперської Росії. І тут треба пам’ятати про появу перших університетів (зокрема Київський ім. Володимира Великого), які і переслідували в тому числі заповнення вакансій, що відкрились.

Початок судової реформи на Правобережній Україні пов’язують із прийняттям указу про запровадження судової реформи на Правобережжі від 1877 року. Втім, лише 29 червня 1880 року була офіційно відкрита Київська судова палата та підзвітні їй окружні суди, зокрема, Луцький окружний суд. Про це Київському генерал-губернатору повідомлялось особисто Звісткою № 1689 від 29.06.1880 року Про відкриття Луцького окружного суду [3].

Про вдячність населення округу свідчать численні записки жителів губерній та міста Луцька в тому числі № 14, 15, 16 від 29 червня 1880 року до Імператора, Міністра Юстиції та Міністра внутрішніх справ відповідно [3].

Очевидно, що Луцький окружний суд відіграв важливу роль як для жителів Правобережжя, так і для царського уряду. З цивільних та

кримінальних справ, за Судовими Уставами 1864 року, йому були підсудні усі позови, що не підлягали розгляду мировими судьями. Справи, за які передбачалось покарання у вигляді позбавлення волі, розглядались за участю присяжних засідателів, яких призначали, а не вибирали. Виняток становили справи про державні, політичні та службові злочини, що були підсудними Київській судовій палаті [4, с. 94].

Луцький окружний суд розмістився в будівлі колишнього монастиря з багатою історією у 1880 році. З 1941 року у будівлі розмістили військовий госпіталь. На сьогодні будівля й досі існує у вигляді Луцького військового гарнізонного госпіталю на перехресті вулиці Лесі Українки та Сенаторки Левчанівської [5].

У Луцькому окружному суді діяла канцелярія суду, представлена секретарями та їх помічниками, цивільний та кримінальний відділ, а також реєстраційний відділ (нотаріуси), відповідно, велось і слідство слідчими суду, була присутня як прокуратура, так і присяжні повірені (адвокати).

По роботі канцелярії у описі 1, 49 фонду Державного архіву Волинської області налічується 99 одиниць зберігання, серед яких велика кількість Указів Міністерства юстиції Російської імперії, укази Сенату, переписки голови суду із головою Київської судової палати щодо організаційних питань, журнали судових засідань, реєстри цивільних справ та кримінальних справ, особові справи членів Луцького окружного суду, річні та піврічні звіти членів суду по розгляду цивільних та кримінальних справ, книги записів по зберіганню речових доказів тощо.

Кількість суддівського корпусу збільшувалась із збільшенням кількості справ, підсудних суду. Луцький окружний суд станом на 1914 рік налічував уже 13 членів суду, в тому числі 2 особи були членами комісій по землеустрою, а також два заступника голови суду та безпосередньо голову суду. У суді було два відділи: цивільний та кримінальний, очолювані заступниками голови суду. Зокрема, в архіві збереглись відомості про наступних суддів Луцького окружного суду: голова суду – Бонч-

Бошановський Костянтин Михайлович; заступники голови – Раздольський Євген Петрович та Кваснецький Леонід Матвійович; судді – Маккавейський Іван Іванович, Смоличев Іван Пилипович, Троцький Микола Вікторович, Базилевич Віктор Іванович, Орлов Василь Васильович, Колосовський Павло Михайлович, Положенцев Григорій Дмитрович, Лонгін Ігнатович Попель тощо; секретарі суду – Бондаренко Мілантій Ігнатович, Щербов Микола Іванович, Крутюк Констянтин Миронович; писарі – Ганюк Ананій Захарович, Дробітько Василь Трохимович, Рудковська Розалія Захарівна; слідчий – Галицький Костянтин Іванович та інші [6].

Цікавим є клопотання членів Луцького окружного суду від 1914 року про збільшення штату суду через велику кількість справ, а тому тривалий розгляд справ в суді, також і значне навантаження суддівського корпусу [7]. Взагалі статистика говорить про значний масив кримінальних та цивільних справ на території Правобережної України, про що, для прикладу, свідчить і клопотання жителів міста Острога до Київського генерал-губернатора про відкриття ще одного окружного суду у місті Острог, незалежно від існуючих в місті Луцьк та Житомир, в силу реалізації цілей судової реформи дати населенню скорий і справедливий суд, а також в силу вигідного географічного положення міста, його старовизни і зв'язку з родиною Острозьких [8].

Реєстраційний відділ був, по-суті, представлений нотаріусами. За Судовими Уставами 1864 року, у столицях, губернських та повітових містах, а за потребою – і в повітах, організовуються нотаріуси, які завідують під наглядом судових установ здійсненням актів та інших дій по нотаріальному відомству, на основі Положення про нотаріусів [9, с. 58]. У описі 1, 49 фонду архіву збережено 83 одиниці зберігання щодо реєстраційних справ: з 2331 по 2414. Це справи по реєстрації виробничих, споживчих, благодійних та просвітніх товариств, зокрема справа по реєстрації споживчого товариства “Самооборона” в селі Плотнище Пінського повіту (спр. 2338); справа по реєстрації кооперативу “Вигода” в місті Луцьк (спр. 2363); справа по

реєстрації Комітету юнацтва з надання допомоги сиротам та бідним дітям в місті Луцьк (спр. 2412) Зокрема, в архіві збереглись особові справи деяких нотаріусів Луцького окружного суду – Ільницького Олександра Івановича та Ходорського Йосифа Сигізмундовича (спр. 49) [10].

Кримінальний відділ Луцького окружного суду налічує 600 одиниць зберігання (з 100 по 700 справу) у описі 1, 49 фонду архіву. Найпоширенішими, на наш погляд, були справи про захоплення селянами земель поміщиків, справи про непідкорення державній владі, справи про вбивства та вбивства позашлюбних дітей, справи про замах на життя, про підпали, про втечу з тюрем, про пограбування, про крадіжки, про підробку документів, про згвалтування, про хабарництво, про самогоноваріння, про багатожонство тощо.

Для прикладу, справа про захоплення селянами з села Вербівці Кременького повіту державного лісу (спр. 115); справа по звинуваченню селян Мазепи, Савви та інших з села Березно Рівненського повіту у непідкоренні владі (спр. 154); справа по звинуваченню начальника 9го загону міста Радивилова Назаревича Всеволода в розтраті державних коштів (спр. 506); справа про втечу арештанта Гельмана Пінкуса (спр. 573); справа по звинуваченню селян Гудзей Кліма та Надії в доставці товарів контрабандою (спр. 645) [11].

Цивільний відділ фонду 49 опису 1 налічує найбільшу кількість збережених справ, що були розглянуті Луцьким окружним судом в період його діяльності. Це 1629 справ з 701 по 2330. Це справи про землю, про гроші, про накладення арешту на власність, про зняття арешту з власності, спадкові справи, справи про виконання заповітів, про розполіл власності, про продаж власності за борги, про встановлення факту народження, про встановлення факту смерті, про відшкодування збитків, про сплату аліментів тощо. Зокрема, це справа по позову Ковельського міського управління до міщанина Гевата Янкеля про землю (спр. 702); справа за позовом міщанина Пика Михайла до графа Потоцького про гроші (спр. 1333); справа про

виконання рішення Київської судової палати про заборону випасання скота у маєтках дворянина Миколи Слесаревського у селі Пиликово Рівненського повіту (спр. 2269) [12].

Висновки. Таким чином, діяльність Луцького окружного суду, створеного 29 червня 1880 року у місті Луцьк на виконання положень судової реформи 1864 року та Уставів, що її регламентували, можна оцінити як позитивну. Збережені матеріали у Державному архіві Волинської області дозволяють проаналізувати функціонування Луцького окружного суду, побачити спрямування його діяльності, кількісний склад, кадрове забезпечення, а також категорії справ, які він розглянув за час свого існування. Варто також відзначити, що хоча і з шістнадцятирічним запізненням, реформа таки була введена на території Правобережної України, що підтверджується створенням Київської судової палати та підзвітних їй окружних судів, зокрема Луцького окружного суду.

Джерела та література:

1. П. Ф. Щербина Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине./П. Ф. Щербина. – Львов, 1974. – 190 с.
2. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАК України). – ф. 442, оп. 181, спр. 425, ч. 9, арк. 23.
3. ЦДАК. – ф. 442, оп. 518, спр. 172, арк. 1-9.
4. Судебные Уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. Часть вторая. – СПб., 1887 г.
5. О. Котис Луцькі тринітарії: фотоподорож у невідоме. - [Електронний ресурс] - режим доступу до сторінки: <http://www.visitlutsk.com>.
6. Державний архів Волинської області, м. Луцьк (ДАВО). – ф. 49. оп. 1, спр. 11 (арк. 22); спр. 55; спр. 73; спр. 74.
7. ДАВО. - ф. 49, оп. 1, спр. 28, арк. 4.
8. ЦДАК. – ф. 442, оп. 181, спр. 425, ч. 1, арк. 53.

9. Судебные Уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. Часть первая. – СПб., 1887 г.

10. ДАВО. – ф. 49, оп. 1, спр. 2338; спр. 2363; спр. 2412; спр. 49.

11. ДАВО. – ф. 49, оп. 1, спр. 115; спр. 154; спр. 506; спр. 573; спр. 645.

12. ДАВО. – ф. 49, оп. 1, спр.702; спр. 1333; спр. 2269.

Левчук Ю. Деятельность Луцкого окружного суда на материалах Государственного архива Волынской области. В статье анализируется деятельность Луцкого окружного суда с применением материалов Государственного архива Волынской области. Луцкий окружной суд рассматривал ряд судебных дел по первой инстанции в судебной системе Российской империи. Созданный в ходе реализации судебной реформы 1864 года. Сложные политические и социально-экономические процессы в Волынской губернии, полярность интересов украинского, польского и русского населения обусловили существенные особенности в деятельности Луцкого окружного суда.

Ключевые слова: Луцкий окружной суд, Киевская судебная палата, судебная реформа 1864 года, Судебные Уставы 1864 года, Государственный архив Волынской области, Волынская губерния.

Levchuk J. Practice of Lutsk District Court (on the materials of Volyn State Archive). The article analyzes the activity of Lutsk District Court by the materials of Volyn State Archive. Lutsk District Court - a body of court disputes of first instance of the judicial system of the Russian Empire, which was created during the implementation of the judicial reform of 1864 in the Russian Empire. Complicated political and socio-economic differences in the Volyn region, the polarity of the Ukrainian, Polish and Russian population caused certain features in the Lutsk District Court practice.

Key words: Lutsk District Court, Kiev Trial Chamber, the judicial reform of 1864, the legal court regulations of 1864, Volyn State Archive, Volyn region.